

МЪЛЧАНИЕТО НА АТАНАС ДАЛЧЕВ КАТО ЛИТЕРАТУРНОИСТОРИЧЕСКИ ТОПОС

Камен РИКЕВ

Университет „Мария Кюри-Склодовска“ в Люблин, Полша
E-mail: rikev@umcs.pl

ATANAS DALCHEV'S SILENCE AS A LITERARY-HISTORICAL TOPOS Kamen RIKEV

Maria Curie-Skłodowska University in Lublin, Poland
E-mail: rikev@umcs.pl

ABSTRACT: The paper argues that the period of limited poetic activity of the prominent Bulgarian author Atanas Dalchev in the years 1945–1965, should be regarded not only as a biographical, but rather a significant literary-historical topos. This period, most often described as “Dalchev’s silence” by literary historians and critics, is often discussed in relation to the author’s works, and inspires comparisons to other Bulgarian writers, such as Nikolay Liliev. The paper outlines the origin of the concept, its development and interpretations in the years 1966–1990, as well as its transformation into a metaphor for civil dignity. It refers to comments made by, among others, Panteley Zarev, Atanas Lazovski, Boris Delchev, Milena Tsaneva, Svetlozar Igov, Georgi Markov, Edvin Sugarev, Bozhidar Kunchev, Roman Hadzhikosev, Angel Igov, Noemi Stoichkova, Yordan Efftimov and Toni Nikolov. It is revealed that the notion of “silence” in regard to Dalchev’s post-war works can only be used conditionally. The analysis allows to conclude that while in the years of totalitarianism the breaking of Dalchev’s silence was willingly interpreted as a manifestation of a public (and politically correct) position, or even a kind of enlightenment of the poet about the radically changed political reality, after 1990, conversely, the concept became a sign of non-conformism expressed by creative and civil bravery.

KEYWORDS: Atanas Dalchev, silence, Bulgarian poetry, Communism, censorship

Съвременен статус на понятието. Цели на изследването

Сред коментарите върху биографията и творческото присъствие на Атанас Далчев в българската литература от XX век като характерен елемент се отличава *мълчанието на поета*. В най-общи линии то обхваща периода 1944–1965, а веднага след него започва стабилно да се налага в критиката. След 1990 г. *Далчевото мълчание* поема все по-голям оценъчен товар. През 1991 г. Едвин Сугарев (1991, с. 95) споменава за „волята“ на твореца „да замълчи безкомпромисно“; по-късно Божидар Кунчев (2003, с. 44) обобщава, че „Далчев няма нито един ред, който да го компрометира морално“ и „остава напълно и до края верен на своя нонконформизъм“; според Роман Хаджикосев (2004, с. 107) поетът „проявява висока морална и творческа съвест, като предпочита напълно да се откаже от творческа дейност, отколкото да изпълнява разпоредбите на комунистическата власт относно това как и какво трябва да се пише“; в един от няколкото си коментара по темата Светлозар Игов (2005, с. 391) твърди, че „нравственото благородство на неговото *мълчание* ... е сред най-ценния морален капитал на съвременната българска литература“. През 2006 г. оценките все по-отчетливо акцентират върху политическите измерения на този жест и неговото възприемане от страна на властта. Така например Ангел Игов (2006а, с. 94) тълкува *мълчанието* като „един вид изплъзване“, „и привилегия, и гордост“ с пояснение, че то е израз на „невъзможността му да се вмести в изискванията на догматичната естетика от периода на ранния соц“, докато „за властта *мълчанието* трябва да е изглеждало като един вид компромис между нея и поета. За поета то трябва да е било по-скоро специфична форма на бунт“ (с. 90). Сходно становище изразява Йордан Ефтимов (2006, с. 261), за когото „днес ... Далчев е представян обикновено като контраидеологически автор, осъществил стратегията на една тиха съпротива на политическия режим“. Биляна Курташева (2006, с. 71) също настоява да не се подценява „политическият смисъл“ на *мълчанието*. През 2015 г. Тони Николов обобщава, че „понякога *мълчанието* също е обществена позиция“, посочвайки конкретно Далчевото поведение през комунизма като „невлизане в никакви компромиси“. Имаме, следователно, всички основания да твърдим, че *мълчанието* на поета вече

функционира като биографичен топос с мощна заявка да се превърне в литературноисторическа метафора за определен тип творческо поведение в България след 1944 г.

Пределно ясно е, че в съвременния културен контекст поетическата пауза на Атанас Далчев се възприема консенсусно преди всичко като *морална* и *гражданска позиция* с отчетлив *политически* (антикомунистически) заряд. Такава интерпретация на проблема може да се проследи до есето на Георги Марков „В памет на Атанас Далчев“, писано през 1978 г.¹ Невъзможно е да се цитират всички изказвания по темата, но е особено характерно, че в националния литературен дискурс тя се е наложила именно чрез концепта *мълчание*, *замлъкване*, а не например като *отказ* / *невъзможност за публикуване*, като *отдръпване* или *отстраняване* от престижна публична дейност. За това несъмнено помага стихотворението „Мълчание“, което поетът публикува през 1965 г., както и формулировката в грамотата при връчването на Хердеровата награда през 1972 г.² Какви обаче са били употребите на този топос в Далчевата лична и творческа биография, как изобщо възниква той и как биографичният факт се превръща в знак за своеобразна *доблест* в българската култура? Горчива истина е, че докато в други литератури дисидентството и емиграцията натрупват съществен в количествено и качествено отношение текстове масив, за да се появят две (или повече!) паралелни национални традиции в отношението към конкретни потиснически режими, в български условия така нареченото *мълчание* на Далчев добива толкова висок статут – и това трябва дебело да се подчертае – и поради известна липса на конкуренция сред творческите фигури с антирежимна позиция.

Целта на тази статия е да маркира основните линии в зараждането и развитието на този важен литературноисторически топос, за да се стигне до неговото функциониране като национален образец за лично и творческо достойнство. Далчевото мълчание отдавна се е превърнало именно в топос поради две причини: от една страна, то често (макар със значими изключения) присъства в биографичните портрети на автора в последните години, а, от друга, позволява сравнения с други видни поети³, сред които се откроява Николай Лилиев. Що се отнася до времевата протяжност, тя безспорно се вмести между сбирките „Ангелът на Шартър“ (1943) и „Стихотворения“ (1965). Характерно е, че говорещите за Далчевото мълчание критици и историци системно избягват да посочат конкретни темпорални рамки на явлението. Вместо това личат деликатни, но ясни намеци за неговото ограничаване до сталинизма или т.нар. „най-тежки години“ на догматизъм, което на практика означава от въвеждането в България на ждановските постановки до Априлския пленум (1956). В интерес на истината трябва да се подчертае, че Далчев е сред първите жертви на въдворителите на социалистическия реализъм в страната, като е нападат още през 1945 г. от Пантелей Зарев (т.е. година преди формулирането на ждановизма)⁴. Като горна граница е трудно да се приеме друг ориентир, освен книгата „Стихотворения“ през 1965 г., а нейното издаване е част от по-голям процес на своеобразна реабилитация на твореца след навършването на 60 години и възприемането му като безобиден за режима. Следователно, от историческа гледна точка е важно да се проследи *доколко* Далчев е „мълчал“ през посочения период, за да се установи *какви са критериите* на авторите съвременници, когато говорят за публично отсъствие.

¹ Определяйки Кирил Христов и Далчев като поети „под идеологически похлупак“ (Марков, 1990, с. 42), за втория той уточнява: „Нито за момент той не позволи на лепкавия фалш на епохата да проникне в священото му лоно. Нито за миг той не се ангажира с идеологическа търговия, с евтини делнични успехи. Той не написа нищо, с което да се възхити, преклони или подмаже на една власт, която беше враг на цялото му артистично кредо.“ (с. 44).

² „... Със своето богато и с особена тежест вътрешно развитие, което обхваща както строгите форми на поезията и прозата, така и мълчанието на поета, той оказва значително влияние върху изящното художествено слово...“ (цит. по Пенчева, 2006, с. 14).

³ Особено в студиите на Милена Цанева и Светлозар Игов.

⁴ Атаката е проведена на заседание на СБП през пролетта на 1945 г. Изказването на Зарев е публикувано на 24 май 1945 г. в „Литературен фронт“ (Зарев, 1945, с. 3–5) и още същата година е препечатано в книгата му „Литературата като познание“ (София: Нариздат, 1945, с. 62–102).

Мълчал ли е Далчев?

Преди всичко съм длъжен да направя предварителна уговорка. Приемам доминиращите днес интерпретации на Далчевото поведение за напълно основателни и справедливо синтезиращи неговия жест на мълчание; безрезервно поддържам идеята неговото поведение да се разглежда през призмата на социалната активност и свободата на словото в противовес на херметизирането в някаква „чисто“ литературна или естетическа сфера⁵. В същото време трябва да се признае, че авторът не е оставил нищо „за чекмеджето“, нито е нарушавал своите *пасивни жестове* с осезаеми противопоставяния на режима. И действително, в съпоставителен план с други славянски литератури, от перспективата на ХХI век Далчевото мълчание оставя известни съмнения за *половинчатост* в общественото поведение. Тук, според мене, се крият не толкова лични характерологични особености на твореца, а българската историческа специфика. В НРБ (независимо от различните периоди в съществуването ѝ) цензурата (не само официална), политическият натиск и нерегламентираното насилие са били далеч по-могъщи и страшни фактори, които обосновават мисленето на Далчевото мълчание именно като доблестен акт. То се оказва една от пределните стъпки на съпротива в местни условия и заради това следва да се осъзнава не като непълноценен, а обратно – като особен, продуктивен вид гражданска позиция. Авторът например не емигрира и не произвежда прецедент, но продължава тихо да присъства в националния културен развой „отвътре“, намирайки други пътища за въздействие върху съвременниците. И все пак доколко Далчев „мълчи“ след 9. септември? Фактите свидетелстват⁶, че етикета *мълчание* не можем да приложим категорично, дори ако го сведем само до поезията. Действително, до 1956 г. авторът не публикува стихове, но оттогава до излизането на тома „Стихотворения“ (1965) в периодичния печат се поместват осем от известните му лирически творби⁷, както и 12 текста, таксувани като хумористични (т.е. като непълноценна лирика)⁸.

Що се отнася до „бележките“, както ги озаглавява в печата преди да бъдат канонизирани като „фрагменти“ в едноименната книга, авторът публикува серии от тях в 10 броя на „Литературен фронт“ (от 1945, 1946 и 1950 г.), две серии са издадени в сп. „Септември“ (броеве от 1956 и 1960 г.), три – във в-к „Стършел“ (броеве от 1956, 1957 и 1960 г.). Бележки са печатани и препечатвани още в т. нар. „Дебелянов лист“, на който е един от тримата редактори (1946), сп. „Пионерски ръководител“ (1964) и дори в сборника „Български писатели за литературата и литературния труд“ (1964). В периода 1945–1965 г. излизат и няколко статии и критически бележки на Далчев: „Стихът на Смирненски“ (в „Литературен фронт“ от 1945), „Ърнест Хемингуей“ (сп. „Изкуство“ от 1946), „Жан-Пол Сартр“ и „Джон Стайнбек“ (два броя на сп. „Балкански преглед“ от 1946), „Традицията на Иван Вазов“ (сп. „Септември“ от 1950), „Език и превод“ (в „Литературен фронт“ от 1953), „Емили Дикенсън“ (в „Литературен фронт“ от 1956), „Константинос Кавафис“ (сп. „Пламяк“ от 1960).

Единственото заключение от прегледа на горните данни може да бъде за *условна употреба* на понятието *мълчание* по отношение на Атанас Далчев след Втората световна война. То функционира най-вече като обобщаващ критически конструкт и се отнася не толкова до отстраняването на автора от литературния живот, колкото до *ограничаването* на публичните му изяви до второстепенни, непрестижни дейности и публикации. Оказва се, че до 1965 г. Далчев може да се проявява като преводач и редактор, а отчасти и като *поет и критик със затихващи функции*.

⁵ В статията „Камъните на Атанас Далчев и Збигнев Херберт“ (*Лит. вестник*, бр. 27 / 2018) си позволявам негодувание срещу непривиждането тъкмо на граждански измерения в Далчевото творчество.

⁶ Справката е направена главно по Недков, 1984, с. 322–343 и Христо Далчев, 1984а, с. 341–352.

⁷ „Надпис“ и „И сърцето най-сетне умира“ („Лит. фронт“ от 1956), „Дъждобранът“ („Стършел“, 1960), „Среща на гарата“ („Литературни новини“, 1961), „Мадригал“ („Лит. фронт“, 1963), „Мълчание“ и „Посред ровината“ („Септември“, 1964) и „Кукувица“ („Пламяк“, 1964).

⁸ „Плодовит писател“, „Епитафия“, „Извинение“, „Безквартирният поет“, „Лудата“ и „Гаргите“ (в два броя на „Стършел“ от 1957 г.), „Пегас и магаре“, „Поет и балерина“, „Недоразумение“ („Лит. фронт“, 1957), „На една юбилярка“, „Да бъдем смирени, да бъдем добри!“ и „Към редактора-сатирик“ (в три различни броя на „Стършел“ от 1960 г.). Заслужава да се помни, че „Дъждобранът“, който излиза във в-к „Стършел“, впоследствие намира място сред пълноценната лирика на Далчев, докато споменатите 12 текста са отделени в раздел „Хумор и сатира“ в представителните „Съчинения в два тома“ от 1984 г.

Картината се изменя, след като своеобразното ембарго да се пише върху него е вдигнато и идеята за поетовото мълчание се представя като вина на самия автор. Операцията се извършва чрез първата самостоятелна (макар твърде скромна по обем и съдържание) книга за Далчев – очерка на Атанас Лазовски от 1966 г. Така или иначе творческата пауза често се подминава в енциклопедии, речници, справочници и учебници през годините.

Мълчанието в биографичните портрети на Далчев

Биографичните портрети на Далчев, помествани в представителни издания или в добавка към избрани творби в антологии и в пресата, са неотменимо градиво на менталния скелет, удържащ жизнения и творческия път на автора в публичното съзнание. След 1944 г. Далчевото портретиране съвсем обяснимо е сведено до набор от допустими съобщения с оглед на режима. Оказва се обаче, че след 1990 г. към традиционно излаганите данни почти не се внасят корекции или нови щрихи. Лапидарни или по-обстойни, тези портрети остават с множество фактографски празноти. Конкретно върху Далчевото мълчание се проявява учудваща сдържаност.

През 1964 г. „Кратка българска енциклопедия“ включва статия за твореца, в чиито четири изречения липсват всякакви данни за съдбата му след 9 септември (КБЕ, 1964, с. 102). Дванадесет години по-късно в представителния тритомен „Речник на българската литература“ Кръстьо Кулумджиев излага подробна фактология, но отново не споменава абсолютно нищо за поетическата пауза и стиховете след 1944 г.⁹ Пробив не настъпва и в гимназиален учебник по литература от 1984 г., където все пак се съобщават пет следвоенни заглавия с пояснение: „В късната си лирика, когато е извървял вече голямата част от своя живот, Далчев с емоционална дискретност открехва свежестта на своето виждане...“ (Коларов, 1984, с. 270). През същата 1984 г. излизат двутомните събрани съчинения на Далчев, но във финалната справка „Живот в дати“ на сина му Христо също се избягва споменаване на мълчанието. Вместо него се отбелязва: „През периода 1947–1952 г. Далчев не е на щатна работа. Пет години той се занимава само с преводи“, а срещу 1965 г. е записано сухо: „Стиховете на Далчев са преиздадени в сборник ... включва „Ангелът на Шартър“ и нови стихотворения“. За последните справката не дава никакви подробности (Далчев, 1984b, с. 354).

Когато през 1994 г. излиза „Речник по нова българска литература 1878–1992“, се оказва, че падането на комунизма не води до автоматично заговаряне по темата. Профилът, дело на Свилен Каролев (1994, с. 95), следва щрихираните от К. Кулумджиев посоки и също не наемква за трудности с режима или цензура, освен традиционното „1947–52 е без постоянна щатна работа; занимава се с преводачество“; липсва и открояване на късното творчество.

За мълчанието се споменава едва в академичния онлайн „Речник на българската литература след Освобождението“. Информативният и многоизмерен портрет, дело на Калина Захова (2018), обаче включва крайно любопитни твърдения: „Заради неголемия брой свои стихотворения (общо близо 80), неразточителния си стил и дългите периоди, през които не публикува нови свои творби, Далчев често е определян като поет на мълчанието“. Дебело подчертавам – тук се говори: а) не за *период на мълчание*, а за критическата квалификация *поет на мълчанието*; б) за явление, което се обяснява с естетически и творчески аргументи без нито намек за гражданска позиция или за трудности с режима. Към това Захова сама аргументира метафората *поет на мълчанието* с известния Далчев афоризъм, че печатал само добрите си стихотворения, а криел лошите.¹⁰ Българските портрети на поета съвсем логично оказват огромно влияние върху чуждоезичните профили. Сравнение с полските аналогични текстове показва, че и там Далчевото мълчание (и изобщо творчеството след 1944 г. с изключение на „Фрагменти“) не се споменават¹¹. Толкова по-силно

⁹ Въпреки съобщенията, че е бил: „началник на отделението за обществено възпитание при М-вото на информацията, ред. и зам.-гл. ред. на сп. „Пламъче“ (1952–65). Чл. на СБП.“ (Кулумджиев, 1976, с. 302–303).

¹⁰ Тематиката за творческата пауза и нейния публичен ефект се подминава и в съвременните гимназиални учебници по литература, напр. в този от 2019 г. единствено фигурира съобщението: „След 1947 г. се изпява като преводач...“ (Инев, 2019, с. 196).

¹¹ Вж. Wierzbicka, 1973, с. 80–81; Gałązka, 1985, с. 413–414; Gałązka, 1987, с. 402; Wilczyński, 2001, с. 164. В краткия портрет на поета към моята книга, издадена в Полша, „*Защо е на скрито...* Християнският светоглед в творчеството на Атанас Далчев“ (Lublin: UMCS, 2020) опитвам да допълня щрихите за твореца с

заслужава внимание предговорът към самостоятелното издание от 1981 г., където Ванда Мединска твърди, че „в резултат на административни решения (авторът) изпитва трудности с издаването на собствени творби... Завръщането му настъпва през 60-те години и е също толкова внезапно...“ (Meduńska, 1981, с. 6 – прев. мой). С други думи: ако не за мълчание, това съобщение, отпечатано в бурната за поляците 1981 година, еднозначно насочва към антирежимните нагласи на Далчев.

Независимо от съобщенията на В. Мединска и К. Захова, коментиранияте биографични портрети категорично пропускат темите за мълчанието и цензурата. Как следователно изобщо възниква литературоведският и биографичен сюжет за авторовата творческа пауза?

Кратък исторически преглед на топоса (1966–1990)

Още първата самостоятелна книга за Далчев въвежда мълчанието като значим проблем: „Дълги години поетът Атанас Далчев мълчи. Дълги години, почти цял живот *човекът* Атанас Далчев не се меси в общия живот; мълчи той в своята клетка и до преумора неговият дух *витае*... *в безименната пустота*; дълги години името му не се споменава в литературни органи, мълчи критиката, мълчат *братята по перо*. Нима поетът е осъден на смърт чрез премълчаване? Нима той е така ненужен, така отблъснат?“ (Лазовски, 1966, с. 62). Отгук, следователно, тръгва кариерата на литературоведския и биографичен топос *мълчанието на Далчев*. При Лазовски той функционира със строго разпределени морални и професионални отговорности: най-напред дискретно се вмения вина на Далчев (едва ли не сам избрал позицията на мълчаливец – и в творчески, и в граждански план), а след това се отбелязва реципрочна реакция на всички литературни деятели (едва ли не оправдана). Вече след тези внушения се появяват реторични въпроси за донякъде несправедливото отношение към твореца. Тук е задължително да се регистрира *смъртоносният* обхват на мълчанието: авторът и цялата литературна гилдия допринасят за положението на „осъден на смърт чрез премълчаване“.

Драматичен заряд в идеята за съзнателно безгласие е вложен и от Милена Цанева през 1974 г.: „И тук идва най-неочакваното. След стихосбирката „Ангелът на Шартър“ Далчев замлъква като поет. Дали приел грешния земен живот, този живот го завладява дотолкова, че той забравя поезията. Дали видял по новому света, той трябваше да се научи и по новому да пише за него. Но решаващото, струва ми се, бе друго – естественият край на неговите идейно-психологически търсения идва в един изпълващ се с ужаса на унищожението исторически период...“¹².

Линията на Лазовски и Цанева е особено показателна по няколко причини. И двамата открояват концепта *мълчание* като главен описателен термин за творческата пауза. И двамата правят опит да оневинят автора, като директно обвързват литературната продукция с обществена позиция. Особено любопитно, и при двамата се появява идеята за изчерпан кръгозор на предвоенния интелегент, който накрая все пак е започнал „да се тревожи за живота на другите“ (Лазовски, с. 84), макар да трябва тепърва „да се научи и по новому да пише“ (Цанева, с. 106). След подобни маневри и двамата критици могат вече директно да се позоват на социалистическата действителност като извор на новото вдъхновение (Лазовски, с. 62; Цанева, с. 107).

В коментара си Цанева намира за уместно да вмъкне и формулата „догматичният период на литературните схеми“ (с. 107), с която пределно меко, но и ясно посочва като причина за замлъкването не толкова автора, колкото политическата линия. Далеч по-изразителен, макар все така мек в намеците си за външен натиск е Борис Делчев (1980, с. 103), още през 1969 г. свидетелстващ за „дълги години на волно или неволно потуляне поезията на Атанас Далчев“. При Делчев е налице оригинална концепция за творческата пасивност на поета (която не назовава като *мълчание*): с моралните си оценки Далчев бил социално демодирани още преди войната, но пък в страната, „в която основният социален въпрос е разрешен“, той от „поет за поети“ станал „поет за много хора“ (с. 103).

информацията, че „Далчев е сред първите автори, атакувани от комунистическата власт за своя стил и идейност. Това довежда до период на поетическо мълчание, нарушен едва след 1956 г.“

¹² Цанева, 1974, с. 105–106. Текстът от книгата „Петима поети“ излиза почти без промени в т. 4 от академичната история на българската литература (БАН, 1976) и като предговор към събраните съчинения на Далчев (1984), т.е. налага се като най-авторитетната позиция върху твореца.

Мълчанието като сюжет при Светлозар Игов

Най-редовно през годините – и с различни акценти – Далчевото мълчание е коментирал Светлозар Игов. През 1970 г. начеващият критик призовава: „Нека не го укоряваме, че е по-скептичен от мнозина свои колеги, че е някакъв черногледец... Понякога поетите приемат самотата и отчуждението в името на по-доброто човешко бъдеще, а поетическата мизантропия се оказва прикрит хуманизъм“ (Игов, 1970, с. 26), с което *превръща вменявания недостатък в достойнство*.

След кончината на поета Игов отново не използва концепта *мълчание*, но подчертава мълчното положение на твореца с формулите „дълъг период на забрава и незаслужено подценяване“ (1984, с. 62) и „несправедлива забрава“ (с. 63).

Вече в новия век авторитетният историк на литературата акцентира върху „годините на ... мълчание, които бяха годините на догматизма“ (Игов, 2002, с. 704; т.е. връща се към езика на Цанева от 1974 г.). В „История на българската литература“ от 2002 г. се появява своеобразна кодификация на топоса *мълчание*: „Той знаеше да цени мълчанието, в което се изковават бисерите на словото. И умееше да мълчи. Пестеливо казаното му слово е заредено с изстрадано мълчание“ (с. 707).

Три години по-късно Игов (2005, с. 391) предлага лека модификация на сюжета. Мълчанието, вече означено в кавички, се определя като „нравствено благородство“ и е „сред най-ценния морален капитал на съвременната българска литература“. От написаното за Далчев се подразбира, че „в годините на политически насилия и догматично заслепление“ историкът обхваща целия период до 1965 г. През следващата година Св. Игов (2006b, с. 67–68) вече историзира Далчевото мълчание, представяйки го от една страна като „феномен на новата литературна история“, а от друга, като продължение на процес, започнал от Николай Лилюев.

В обобщение на изреченото за мълчанието

В своя обстоен анализ на критическата рецепция на Атанас Далчев в НРБ Ноemi Стоичкова (2006, с. 248) коректно указва двойната оптика на публичната изолация на автора до 1965 г.: „Далчев не издава (не му се издават) в този период нови произведения“, намирайки се под „идеологическа негласна възбрана“. С други думи, необходимо е да се помни, че срещу твореца не е имало специални, предписани мерки. Докладът на Пантелей Зарев от 1945 г. не е бил последван от поредни остри атаки срещу него, както и освобождаването от работа през 1947 г. не е плод на лично отношение, а на закриването на цялото Министерство на информацията и изкуствата (Далчев, 2006, с. 27). Погледнато формално, до днес е невъзможно да се посочи категорично първопричината за периода на мълчание: дали става въпрос за замлъкване на самия автор, или за негласен, но осезаем външен натиск. За явлението се заговорва едва около 60-годишнината на поета със своеобразната му реабилитация в публичния живот, като от 1966 г. за доминиращ се налага именно концептът *мълчание*. Творческата пауза на Далчев традиционно се признава за двустранен процес: липсата на нови оригинални стихове е съпроводена от липса на критически и литературоведски отзиви.

Историческият развой на топоса позволява да се потвърди тезата, че „социалистическата критическа рецепция на Далчев приживе в периодичния печат очертава класическата крива: отрицание – забрава – припомняне – честване“ (Стоичкова, 2006, с. 258). Освен това, в годините на тоталитаризма излизането от мълчанието охотно се тълкува като проява на гражданска (политически коректна) позиция, на своеобразно превъзпитание, проглеждане или просветление на автора за радикално изменената действителност. Обратно, след 1990 г. Далчевото мълчание се превръща в знак за неконформизъм, творческа и гражданска доблест. Първите податки за тази реинтерпретация обаче идват от чужбина – от Хердеровата грамота (1972) и есето на Георги Марков (1978).

БИБЛИОГРАФИЯ:

Далчев, Х. (1984a)

Коментар. – В: Далчев, А. Съчинения в два тома. Т. I. Поезия. София: Български писател, с. 322–343. (*Dalchev, H. Komentar. – V: Dalchev, A. Sachinenia v dva toma. T. I. Sofia: Balgarski pisatel, s. 322–343.*)

Далчев, Х. (1984b)

Атанас Далчев. Живот в дати. – В: Далчев, А. Съчинения в два тома. Т. II. Проза. София: Български писател, с. 352–355. (*Dalchev, H. Zhivot v dati. –*

- V: Dalchev, A. Sachinenia v dva toma. T. II. Sofia: Balgarski pisatel, s. 352–355.)
- Далчев, А. (2006)** Писма. София: Аргус. (*Dalchev, A. Pisma. Sofia: Argus.*)
- Делчев, Б. (1980)** За творческата съдба на Атанас Далчев. – В: Избрани произведения. Т. 1. София: Български писател, с. 101–104. (*Delchev, B. Za tvorcheskata sadba na Atanas Dalchev. – V: Izbrani proizvedenia. T. 1. Sofia: Balgarski pisatel, s. 101–104.*)
- Ефтимов, Й. (2006)** Ликантропия и призраци. Идеологията и късният Далчев. – В: Да четем Далчев (сб.). София: НБУ, с. 260–285. (*Eftimov, Y. Likantropia i prizratzi. Ideologiyata i kasniat Dalchev. – V: Da chetem Dalchev (col. vol.). Sofia: NBU, s. 260–285.*)
- Зарев, П. (1945)** Субективизъм и реализъм в поезията. // *Литературен фронт*, бр. 30 (24.05.1945), с. 3–5. (*Zarev, P. Subektivizam i realizam v poezia. // Literaturen front, no 30 (24.05.1945), s. 3–5.*)
- Захова, К. (2018)** Атанас Далчев. – В: Речник на българската литература след Освобождението. София: Институт за литература БАН, 2018–2020, <<https://dictionarylit-bg.eu/Атанас-Христов-Далчев>> (29.05.2023). (*Zahova, K. Atanas Dalchev. – V: Rechnik na balgarskata literatura sled Osvobozhdenieto. Sofia: BAS Institute for Literature <https://dictionarylit-bg.eu/Атанас-Христов-Далчев> (29.05.2023).*)
- Игов, А. (2006а)** Аз имам всичко: мое е мълчанието. – В: Да четем Далчев (сб.). София: НБУ, с. 90–94. (*Igov, A. Az imam vsichko: мое e malchanieto. – V: Da chetem Dalchev. Sofia: NBU, s. 90–94.*)
- Игов, С. (1970)** Запознаваме ви с поета Атанас Далчев. // *Родна реч*, кн. 1, с. 25–27. (*Igov, S. Zapoznavame vi s poeta Atanas Dalchev. // Rodna rech, kn. 1, s. 25–27.*)
- Игов, С. (1984)** In memoriam: Атанас Далчев. – В: Грозните патета. Критическо ежедневие. София: Български писател, с. 62–64. (*Igov, S. In memoriam: Atanas Dalchev. – V: Groznite pateta. Kritichesko ezhednevie. Sofia: Balgarski pisatel, s. 62–64.*)
- Игов, С. (2002)** История на българската литература. София: Сиела. (*Igov, S. Istoria na balgarskata literatura. Sofia: Siela.*)
- Игов, С. (2005)** Кратка история на българската литература. София: З. Стоянов – УИ Св. Кл. Охридски. (*Igov, S. Kratka istoria na balgarskata literatura. Sofia: Z. Stoyanov – Sofia University Press.*)
- Игов, С. (2006б)** Няколко изходни положения при четенето на Атанас Далчев. – В: Да четем Далчев (сб.). София: НБУ, с. 63–68. (*Igov, S. Nyakolko izhodni polozhenia pri cheteneto na Atanas Dalchev. – V: Da chetem Dalchev (col. vol.). Sofia: NBU, s. 63–68.*)
- Инев, И. (2019)** Атанас Далчев. – В: Инев, И. и кол. Литература – 10. клас. София: БГ учебник, с. 196–197. (*Atanas Dalchev. – V: Inev, I. et al. Literature – 10. klas. Sofia: BG usnebnik, s. 196–197.*)
- КБЕ (1964)** Далчев, Атанас. – В: Кратка българска енциклопедия. Том 2. София: БАН, с. 102. (*Dalchev, Atanas. – V: Kratka balgarska enciklopedia. Vol. 2. Sofia: BAN, s. 102.*)
- Коларов, С. (1984)** Атанас Далчев. – В: Цанева, М. и кол. Литература за 10. клас на единното средно политехническо училище. София: Народна просвета, с. 268–270. (*Kolarov, S. Atanas Dalchev. – V: Tsaneva, M. et al. Literatura za 10. klas. Sofia: Narodna prosveta, s. 268–270.*)
- Кунчев, Б. (2003)** Метафизик в конкретното. – В: Човешката участ в творчеството на Атанас Далчев, Александър Вутимски и Александър Геров. София: Орбел, с. 43–122. (*Kunchev, B. Metafizik v konkretnoto. – V: Choveshkata uchast v tvorchestvoto na Atanas Dalchev, Aleksandar Vutimski i Aleksandar Gerov. Sofia: Orbel, s. 43–122.*)
- Курташева, Б. (2006)** Далчев: политики на зрелостта. – В: Да четем Далчев (сб.). София: НБУ, с. 69–74. (*Kurtasheva, B. Dalchev: politiki na zrelostta. – V: Da chetem Dalchev (col. vol.). Sofia: NBU, s. 69–74.*)

- Куюмджиев, К. (1976)** Далчев, Атанас. – В: Речник на българската литература. Том 1. София: БАН, с. 302–303. (*Kuyumdzhiev, K. Dalchev, Atanas. – V: Rechnik na balgarskata literatura. Tom 1. Sofia: BAN, s. 302–303.*)
- Лазовски, А. (1966)** Атанас Далчев. София: Български писател. (*Lazovski, A. Atanas Dalchev. Sofia: Balgarski pisatel.*)
- Марков, Г. (1990)** В памет на Атанас Далчев. – В: Литературни есета. София: Български писател, с. 41–53. (*Markov, G. V pamet na Atanas Dalchev. – V: Literaturni eseta. Sofia: Balgarski pisatel, s. 41–53.*)
- Недков, З. (1984)** Коментар на стихотворенията и варианти. – В: Далчев, А. Съчинения в два тома. Т. I. София: Български писател, с. 322–343. (*Nedkov, Z. Komentar na stihotvoreniata i varianti. – V: Dalchev, A. Sachineniya v dva toma. T. 1. Sofia: Balgarski pisatel, s. 322–343.*)
- Николов, Т. (2015)** Интелектуалците и българската самоомраза. Ч. 3. Интервю на Ивайло „Нойзи“ Цветков. OFFNews, 12.11.2015. <https://offnews.bg/nashite-avtori/toni-nikolov-590287.html> (22.06.2023). (*Nikolov, T. Intelektualtsite i balgarskata samoomraza. Ch. 3. Interview. OFFNews, 12.11.2015. https://offnews.bg/nashite-avtori/toni-nikolov-590287.html (22.06.2023).*)
- Пенчева, Р. (2006)** Ваш: Ат. Далчев. – В: Далчев, А. Писма. София: Аргус, с. 5–17. (*Pencheva, R. Vash: At. Dalchev. – V: Dalchev, A. Pisma. Sofia: Argus, s. 5–17.*)
- Стоичкова, Н. (2006)** Критическата рецепция на Атанас Далчев през тоталитарния период. Подписи, помествания, предписания, подмени. – В: Да четем Далчев (сб.). София: НБУ, с. 245–259. (*Stoichkova, N. Kriticheskata retseptsiya na Atanas Dalchev prez totalitarniya period. Podpisi, pomestvaniya, predpisaniya, podmeni. – V: Da chetem Dalchev (col. vol.). Sofia: NBU, s. 245–259.*)
- Сугарев, Е. (1991)** Игра на карти с дявола. // *Литературна мисъл*, no 8, с. 94–100. (*Sugarev, E. Igra na karti s dyavola. // Literaturna misal, no 8, pp. 94–100.*)
- Хаджикосев, Р. (2004)** Лекции по българска литература. Букурещ: Университетско издателство. (*Hadzhikosev, R. Lektsii po balgarska literatura. Bukuresht Universitetsko izdatelstvo.*)
- Цанева, М. (1974)** Атанас Далчев. – В: Петима поети. София: Български писател, с. 83–116. (*Tsaneva, M. Atanas Dalchev. – V: Petima poeti. Sofia: Balgarski pisatel, s. 83–116.*)
- Gałązka, W. (1985)** Naród i kultura. Antologia esejów i artykułów o narodzie i kulturze bułgarskiej. Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- Gałązka, W. (1987)** Atanas Dałczew (note). – In: Konstantinowa, E.; Gałązka, W. Niewidzialne skrzydła. Antologia poezji bułgarskiej (od IX wieku do roku 1944). Kraków: Wydawnictwo Literackie, p. 402.
- Medyńska, W. (1981)** Wstęp. In: Dałczew, A. Poezje. Warsaw: PIW, pp. 5–7.
- Wierzbicka, K. (1973)** Dałczew, Atanas. – In: Mały słownik pisarzy zachodniosłowiańskich i południowosłowiańskich. Warsaw: Wiedza Powszechna, pp. 80–81.
- Wilczyński, R. (2001)** Atanas Dałczew (note). // *Tygiel Kultury*, no 4–6, p. 164.